

ƏMİRXAN XƏLİLOV

DÜNYA ƏDƏBİYYATI

(Mühazirələr, ədəbi oçerk və portretlər)

Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti

III cild

(XIX əsr dünya ədəbiyyatı)

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir
(əmr №1232, 07 iyul 2011-ci il)*

BAKI – 2014

Elmi redaktoru: *Qorxmaz Quliyev – professor*

Rəyçilər:

Nizami Cəfərov – AMEA-nın müxbir üzvü

Teymur Kərimli – AMEA-nın müxbir üzvü

Məmməd Qocayev – professor

Asif Hacıyev – professor

8(09)
X 48

Əmirxan Xəlilov. Dünya ədəbiyyatı

Bakı, “Bilik” nəşriyyatı, 2014, 552 səhifə.

Dərs vəsaitinin 6 cildi (1,2,4,5,6,7) üç il əvvəl nəşr olunub. Bu cilddə isə yalnız XIX əsr dünya ədəbiyyatı əhatə olunmuşdur. Şübhəsiz ki, bir çox şairlər, ədiblər burada təmsil edilmişdir. Bütün təfəsilatı ilə böyük bir dövrü diqqətdə saxlamaq qeyri-mümkündür. Yalnız Azərbaycanın oxucularına qismən yaxın olan ədəbi şəxsiyyətlərə – Hüqo, Balzak, Düma, Bayron, Dikens, Skott, Mitskeviç və s. yer ayrılmışdır.

D $\frac{525000 - 285}{335 - 09}$ M

© “Bilik” nəşriyyatı, 2014

ÖN SÖZ

Hörmətli oxucular yaxşı bilir ki, dünyanı dərk etmək, onu ovcunun içində hiss etmək çətindən çətindir. İnsan əqli, zəkası hələ elə bir nöqtəyə gəlib çatmayıb ki, əsrlərdən bəri gələn təbii suallara cavab tapa bilsin. Niyə, nə üçünlərə bu vaxtadək kimlər cavab verə bilib ki, biz də cavablandırmaq iqtidarında olaq. Dünyanın *alfa* və *omeqasını* bütövlükdə təhlil süzgəcindən keçirmək, hələlik ki, bir kəsə müyəssər olmamışdır. Sirlə, sehrlə aləm min illər boyu belə gəlmiş, belə də gedəcəkdir. Çünki böyük humanist şairimiz Səməd Vurğun demişkən, “Sirrini verməyir sirdaşa dünya...” Ulu Tanrının qüdrəti də elə bundadır ki, onun yaratdıqlarına yalnız baxıb səcdə edə biləsən, dərk etmək isə yox... Bu mənada sevilən xalq şairi

yaxşı deyir ki: “Dünya oxunmamış qalın bir kitab, onu kim oxuyub qurtardı ki, biz də oxuyub qurtaraq?!” Qədim Olimpın zirvələrində toplaşmış şeir-sənət dünyasından danışan, incəsənətin bütün sahələrində yarışan, muzaları vəcdə gətirən, Sokratları, Falesləri, Platonları, Aristotelləri, İsgəndərləri, əfsanəvi Homerləri, daha kimləri, kimləri yetişdirən qoca dünya sonrakı illərdə də çox sənət bahadırları meydana gətirdi. Dünyanın müxtəlif vaxtlarında ən böyük *intibahlar* yarandı – həm Şərqdə, həm də Qərbdə. Bu barədə dahiyənə əsərlər yazılmış və indi də yazılmaqdadır. Bizim indi söhbət açmağımız isə uzaq keçmişdən deyil, XIX əsr ədəbiyyatındandır – dəqiq desək, “XIX əsr dünya ədəbiyyatı”. Ad öz-özlüyündə çox gurultulu səslənir. Əslində bu ad altında çox xalqların ədəbiyyatı gedə bilər. Amma belə deyil, yalnız vərdiş etdiyimiz, bizə yaxın xalqların ədəbiyyatını nəzərdə tutmuşuq – ingilis, alman, fransız və s. Elə təkcə bunları lazımınca əhatə etmək qeyri-mümkündür. Ömür amanat olan məqamda, şübhəsiz ki, bunları həyata keçirmək kimə nəsis olub ki, biz də bu iddiada olaq...

Azərbaycanda müxtəlif illərdə, xüsusən XX əsrin 50-60-cı illərində bu sahədə xeyli iş görülmüş, ayrı-ayrı dərslük, dərş vəsaiti, müntəxəbat və s. kimi kitablar meydana gəlmişdir. Dünya klassiklərindən edilən bədii tərcümələr də, şübhəsiz ki, tələbə və müəllimlərimizin əlində əsas tədqiq işinə çevrilmişdir. Dövrünün nüfuzlu yazıçı və müəllimləri sayılan *Əli Sultanlı*, *Mikayıl Rəfili*, *Mirzə İbrahimov*, *İsmayıl Şıxlı*, *Məmməd Cəfər*, *Məmməd Arif*, *Cəfər Xəndan*, *Əkbər Ağayev* kimi böyük şəxsiyyətlər dünya ədəbiyyatının yayılmasında və sevilməsində müstəsna rol oynamışlar.

Sonrakı dövrlərdə *M.Rzaquluzadə*, *B.Vahabzadə*, *Ə.Cəmil*, *Ə.Kürçaylı*, *Y.Qarayev*, *N.Cəfərov*, *Ə.Nicat*, *Q.Quliyev*, *Ə.Mir-əhmədov*, *O.Bayramova*, *V.Hacıyev*, *C.Nağıyev*, *V.Quliyev*,

Dünya ədəbiyyatı- III hissə

T.Novruzov, M.Qocayev, H.Qoca, S.Mustafa, Z.Ağayev, N.Səfərov, C.Yusifli kimi şair, yazıçı, tərcüməçilərin də mü-
hüm xidməti olmuşdur. Dünya ədəbiyyatının təbliğində “*Azər-
baycan*”, “*Ulduz*”, “*Dünya ədəbiyyatı*”, “*Qobustan*”, “*Tən-
qid net*”, “*Xəzər*” dərgilərinin və buradakı tərcümə əsərləri-
nin nəşri də bizim üçün çox faydalı olmuşdur. *Afaq Məsudun, Elçinin, Anarın, Səlahəddin Xəlilovun, Səlim Babullaoglu-
nun, Vilayət Quliyevin, Vilayət Hacıyevin, Mahir Qarayevin, Etibar Əliyevin, Çingiz Əlioğlunun, Kamal Abdullanın, Arif Əmrahoglundun* müstəsna yaradıcılıq fəaliyyətlərini oxucula-
rın nəzərinə çatdırmağı özümüzə borc bilirik. İndi elə gənc
tərcüməçilər nəsli yetişibdir ki, onlardan da yan keçmək
olmaz. Bizə yalnız onlara minnətdarlıq qalır.

Hamıya bəllidir ki, XIX əsr dünyada hər sahədə, həmçinin
incəsənət sahəsində geniş vüsət almış bir əsrdir. Xüsusən
Qərbi Avropa ölkələrində, habelə Amerikada, Şərqi Avropa-
da, Rusiyada görünməmiş bir sürətlə tərəqqi etmişdir. Vaxtilə
İntibahda görünən qeyri-adi sıçrayışlar bu əsrdə də özünü
göstərmişdir. Qarşılıqlı münasibətlərin, ədəbi əlaqələrin bö-
yük miqyas alması, bir müstəvi üzərinə yaxınlaşması da bu
əsrin səciyyəvi cəhətlərindəndir. Beləliklə, *Homerin, Dante-
nin, Şekspirin* nəvə-nəticələri bu əsrin ən layiqli varislərinə
çevrildilər. *Balzaklar, Hüqolar, Götələr, Bayronlar, Mitske-
viçlər* bu yeni əsrin dahilik zirvəsinə yüksələ bildilər. Bu
cərgədə, təbiidir ki, *Lomonosvlar, Puşkinlər, Qoqollar, Tols-
toylar, Dostoyevskilər, Belinskilər* də böyük səlahiyyət sahib-
ləri kimi məğrur dayanmışdılar. Fransız ədibi *Merimenin*
(1803-1870) öz müasiri Turgenyevə müraciətlə yazdığı bu
sözlər indi də çox aktual səslənir: “Sizin poeziyanız hər şey-
dən əvvəl həqiqəti axtarır, gözəllik isə bu həqiqətin ardınca
özü gəlir...” XIX əsr dünya yazıçılarını bir-birinə yaxınlaş-
dıran da elə bu həqiqət, gözəllik anlayışları idi. Dostoyevski-

nin də vaxtilə dediyi müdrik kəlamlar – “Biz hamımız Qoqolun “şinelindən” çıxmışq və ya “Dünyanı gözəllik xilas edəcək” və ya Mir Cəlalin “Biz hamımız Mirzə Cəlilin “Poçt qutusundan çıxmışq” aforizmi də yuxarıda dediyimiz fikirlərin yığcam, mənalı ifadəsidir.

XIX əsr siyasi-coğrafi həyatında ən mühüm tarixi hadisələr, inqilablar, üsyanlar, cəmiyyətdəki mücadilələr, şübhəsiz ki, dünya ədəbi-mədəni sahəsində də təsirsiz ötürməmişdir. Bütün xalqların, o cümlədən fransız, ingilis, alman, rus, polyak, skandinav ölkələrinin mənəvi, ədəbi dünyasında böyük tərəqqilərin əldə edilməsi xüsusi qeyd olunmalıdır. Şeir-sənət *Bayronların, Şellilərin, V.Skottların, Ç.Dikkenslərin*, həmçinin *Hüqo, Balzak, Stendal, Flober, Düma, Beranje, Zolya, Jül Vern, Moppasan, Şiller, Göte, Haynelərin* ümumdünya şöhrətini xatırlamaq kifayətdir. Amerikada *Kuper, Lonqfello, Edqar Po, Uitmen, Uayld* kimi şəxsiyyətlər, Rusiyada *Puşkin, Lermontov, Qoqol, Nekrasov, Turgenev, Belinski, Tolstoy, Dostoyevski* kimi fenomenal yazıçılar ədəbi prosesdə ciddi fəaliyyət göstərirdilər. Qərbdə, Rusiyada bu cür şeir-sənət coşqusu Azərbaycanda da özünü açıq-aydın göstərirdi. *M.F.Axundzadənin, Q.Zakirin, M.Ş.Vazehin, A.Bakıxanovun, İ.Qutqaşınlının, S.Ə.Şirvaninin, H.Zərdabinin* zəngin yaradıcılığı yada düşməyə bilməz. Beləliklə, XIX əsr hüdudsuz ədəbi üfüqləri ilə, humanist, bəşəri idealları ilə dünyanın diqqətini cəlb edən böyük bir nəhri xatırladırdı. Təsadüfi deyil ki, dünyanın bu nəhəng klassikləri bəşər bədii fikrinin inkişafına xüsusi bir təkan vermişdir. F.Köçərlinin dahiyənə sözləri bu yerdə harayımıza çatır. O, haqlı olaraq yazırdı ki, hər bir ədəbiyyat öz milliliyi ilə demək olar ki, onun məişətinin aynasıdır. Millətin dərəcəyi-tərəqqisini, mərtəbəyi-kamalını, qüdrət və cəlalını onun ədəbiyyatından bilmək olar. Böyük ədəbiyyatşünas-tənqidçinin bu mülahizələri

indi də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Bu fikrin ifadəsini biz XIX əsr Avropa-Amerika şair-ədiblərinin elminəzəri müddəalarında da aydın görürük. Adları çəkilən bu sənət dahiləri oxucularını sadəcə əyləndirmək üçün yox, həyatın gedişatını bir filosof kimi düşündürmək üçün yazıb-yaradırdılar. Öz xalqlarının gələcəyini azadlıq əzmi ilə qoruyub saxlamaq cəhdi ilə fəaliyyət göstərirdilər. Məfkurə, ideal naminə cihad edir, olmayan əzab-əziyyətlərə dözür, öz fərdi azadlıq və xoşbəxtliyindən üz çevirir, mənsub olduqları xalqı düşündürdülər. Misal üçün, V.Hüqo balaca, məsum Kozettaya və ya üsyankar, kimsəsiz Qavroşa necə yanaşırdısa, Tolstoy, Dostoyevski də kiçik adamların böyük fəlakətinə o cür məhəbbətlə yanaşırdı. Və ya Mirzə Cəlil, Sabir öz sadə qəhrəmanlarının taleyinə biganə qalmır, onların sədaqətini, zəhmətsevərliyini ön plana çəkir, qəlb aləmlərinin gözəlliklərini təsdiq və tərənnüm edirdilər. Dünya yazıçılarını bir-birinə bağlayan məhz bu iddeallar idi. Yəni çətinlik çəkmədən müxtəlif millətlərin bu dahiləri arasında bərabərlik işarəsi də qoymaq mümkündür. Çünki onların hamısını birləşdirən bir məfhum vardı-mütərəqqi ideyalar və fikirlər.

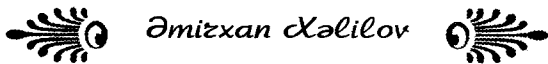
Vaxtilə V.Hüqo doğru qeyd edirdi ki, XIX əsrin ilk rübündə romantizm, realizm, o cümlədən tənqidi realizm özünün geniş inkişaf mərhələsini yaşayırdı. Adları çəkilən romantiklər və realistlərin cəhanşümal yaradıcılığı da məhz bu ədəbi metod və cərəyanların ciddi təsiri ilə formalaşırdı. 1789-1794-cü il Fransa inqilabı və sonrakı inqilablar da təsirsiz ötüşməmişdir. Napoleonun çoxsaylı mülahizələri də mütərəqqi romantiklər və realistlərdə geniş təbədülat yaratmışdı. Beləliklə, bu tarixi hadisələr yazıçı və şairlərin qarşısında yeni üfüqlər açmışdı. Adları çəkilən görkəmli yazıçı və mütəfəkkirlərin geniş ədəbi miqyasda fəaliyyət göstərmələri məhz bununla bağlı idi. “XIX əsrin şair və yazıçılarının ək-

səriyyəti Fransa inqilabının yetirmələridir” – deyən Hüqo, şübhəsiz ki, çox haqlı idi. Görkəmli rus ədəbiyyatşünaslarından olan *Mariya Yelizarova*, *Sergey Qidjeu*, *Boris Kolesnikov*, *Nina Mixalskaya* bu barədə geniş söhbət açmışlar. Onların 1961-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş “XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi” kitabında dövrün ədəbi-bədii hadisələri, elmi-fəlsəfi istiqamətləri, romantizm, realizm problemləri, habelə ayrı-ayrı ölkələrin bədii-estetik panoraması geniş ədəbi oçerklərdə öz həllini tapmışdır. Bizim kitabımızın meydana gəlməsində həmin nəşrin və dilimizə tərcümə variantının böyük faydası olmuşdur. Görkəmli yazıçı, müəllim və ədəbiyyatşünas İsmayıl Şıxlının elmi, səliss tərcüməsi (1964) indi də tələbə və müəllimlərin köməyinə çatır. Həmin dərsliyin rusca orijinalında düzgün qeyd edilir ki, hansı ədəbi cərəyana mənsub olmasına baxmayaraq, hər bir sənətkar ilk növbədə estetik-fəlsəfi məsələni həll etməlidir ki, bunsuz da heç bir dünyabaxışı və yaradıcılıq ola bilməz. Çünki bu, mövcud olanla olması arzu edilənin və ya varlıqla müəllifin can atdığı idealin tənəsübünü müəyyənləşdirən əsas nöqtədir. Bu əlamətdar cəhəti vaxtilə Belinski də öz ədəbi-tənqidi məqalələrində xüsusi qeyd etmişdir. Qısaca olaraq bunu deməliyik, dünya ədəbiyyatının inkişaf və tərəqqisində klassizm, daha sonra isə romantizm, realizm və tənqidi realizm müstəsna rol oynamışdır. İntibahdan, həmçinin klassizm və romantizmdən tənqidi realizmə qədər yüksələn xətlə inkişaf yolu keçən və XIX əsr dünya ədəbiyyatının dahi sənətkarları estafeti öz varislərinə - XX-XXI əsr yazıçlarına ötürə bilmişlər.

*FRANSIZ
ƏDƏBİYYATI*

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI

(Ümumi icmal)

XIX əsrin geniş panoramasını bütün dəqiqliyi ilə yaradan fransız ədəbiyyatı, şübhəsiz ki, çoxsaylı ədəbi şəxsiyyətlərlə təmsil olunur. Onların bir hissəsini ardıcılıqla belə xülasə etmək mümkündür.

Prosper Merime (1803-1870) - Fransız yazıçısı, Fransa akademiyasının üzvü (1844). Fransız ədəbiyyatında tənqidi realizmin görkəmli nümayəndələrindəndir. Valideynləri rəssam olmuşdur. Sorbonna universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir (1823). Dövlət idarələrində məmur işləmiş, xidməti vəzifəsi ilə əlaqədar Fransanı gəzmiş, İspaniyaya səyahət etmişdir (1830). İlk əsərlərində (uydurma ispan komediya aktrisasına istinad etdiyi "Klorə Qasulun teatrı" pyes toplusu 1825) ekzotik ölkələrə romantik maraq əksini tapmışdır. Onlarda, həmçinin Fransanın ictimai-siyasi həyatına tənqidi münasibət, melodramatik mürtəcə romantik teatra incə parodiya da nəzərə çarpır. "Jakeriya" (1828) dramatik xronikası, "IX karlın hökmdarlıq salnaməsi" (1829) romanı Fransa tarixindən bəhs edir. "Mozaika" (1833) toplusundakı novellalarda ("Mateo Falkone", "Tamanqo" və s.) güclü və yetkin insan xarakterləri yaratmışdır. 30-40-cı illərdə yazdığı novellalarda burjuva cəmiyyətinin riyakarlığı, pulun hakimiyyəti ("Etrusk vazası", "Trik-trak oyunu", "İkiqat səhv", "Arsena Giyo", "Abbat Oben"), burjuva əxlaqı ilə bəsit, lakin saf mənəvi keyfiyyətlərin toqquşması ("İllyalı Venera", "Kolomba", "Karmen") təsvir olunur. Oçerkləri, memarlığa, Qədim Roma, İspaniya, Ukrayna və Rusiya tarixinə dair tədqiqatları, ədəbi-tənqidi məqalələri var. Rus mədəniyyətinə böyük maraq göstərmiş, İ.S.Turgenevin əsərlərini tərcümə etmiş, A.S.Puşkin, N.V.Qoqol, İ.S.Turgenev haqqında məqalələr yazmış, rus

ədəbiyyatını təbliğ etmişdir. 1848-ci il inqilabından sonra dünyagörüşündə mühafizəkar meyllər güclənmiş, İkinci imperiya dövründə III Napoleonun sarayına yaxın olmuşdur. Əsərlərinin süjeti əsasında pyes, musiqili komediya və operalar (o cümlədən İ.Bizenin “Karmen” operası) yaradılmış, kinofilmlər çəkilmişdir.

Jorj Sand (1804-1876) - Demokratik romantizmin nümayəndəsidir. Zadəgan ailəsində doğulmuş, nənəsinin Noandakı malikanəsində böyümüşdür. Erkən ərə verilmiş, 1831-ci ildə ərəndən ayrılaraq Parisə gəlmiş, ədəbi məclislərdə fəal iştirak etmiş, dövrünün bir sıra görkəmli şəxsiyyətləri ilə (V.Hüqo, O.Balzak, A.Müsse, F.Şopen, F.List və b.) dost olmuşdur. “Roz və Blanş” (1831) adlı ilk romanını F.Sando ilə birgə yazmışdır. “İndiana” (1832), “Valentina” (1832), “Leliya” (1833) romanlarında Sand “qadın məsələsini, ümumiyyətlə, şəxsiyyətdi” (1840); “Anjibolu dəyirmançı” (1845); “Cənab Antuanın günahı” (1845) sosial romanlarının qəhrəmanları sadə əmək adamlarıdır. “Oras” (1841-1842) romanında “fövqəladə şəxsiyyət” masqaraya qoyulur. “Konsuelo” (1842-1843) romanında çex xalqının milli azadlıq mübarizəsinə rəğbət əksini tapmışdır. “Qar adam” (1858), “Jan de Lya Roş” (1859) və s. romanları, çoxcildli “Həyatımın tarixi” (1854-1855) əsəri var.

Publisistikasında (“Siyasət və sosializm”, 1844) sol respublikaçıların və utopik sosialistlərin mövqeyində durmuş, istismara qarşı çıxmışdır. 1848-ci il fevral inqilabında iştirak etmiş, lakin sonralar ictimai fəaliyyətindən uzaqlaşmışdır.

Onun romantik və realist üslubda yazdığı çoxsahəli yaradıcılığı sonrakı dövrlər üçün, təbii ki, bədii təkan olmuşdur.

PYER JAN BERANJE

(1780 - 1857)

Fransız ədəbiyyatının mühüm mərhələsindən biri də inqilabi poeziyadır. Bu poeziyanın ən görkəmli nümayəndələrindən biri Beranje hesab olunur. Yaradıcılığa 1798-ci ildən başlamışdır. Mahnı janrını “yüksək sənət” səviyyəsinə qaldırmış, fransız mahnısının, ictimai-siyasi mahnı janrının ustası kimi şöhrət tapmışdır. Mahnılarında siyasi satira əsas yer tutur. Beranje kral hakimiyyətini, zadəganların kütlüyünü (“Markiz de Karaba”, “Markiza”), katolik ruhanilərini (“Müqəddəs atalar”, “İblisin ölümü”) ifşa etmişdir. Əsərlərində (“Qoca serjant”, “Kor dilənçi”, “Qoca kapral”) sadə adamlar məhəbbətlə təsvir olunur. Satirik mahnılarına görə 2 dəfə mühakimə edilib həbs olunmuşsa da (1821, 1828), təqiblər onu əqidəsindən döndərə bilməmişdir. Beranje 1830-cu il iyul inqilabının iştirakçısı olmuş və onu tərənnüm etmişdir (“Jak”, “Qoca səfil”). Azadlıq fikirlərində bəzən utopik sosializmə əsaslanmış (“Səfəhlər”), yeni inqilabın zəruriliyi fikrinə gəlmişdir (“İdeya”). K.Marks Beranjenin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir.

Qısaca olaraq onun ədibin yaradıcılığını nəzərdən keçirmək olar: ...Antiburjua satirik əsərləri “Kral İveto”, “Markiz de Karaba”, “Cənab İskariotov”, “Təzə frak”, “Kapusinlər”, “Müqəddəs atalar”, “Bondi” kimi sosial-siyasi janrlarda yazılmışdır.

“Nəğmələr” (1815), həmçinin, “Mənim tərcümeyi-halım” (1857, 1861) və s. kitabları şöhrət tapmışdır...

* * *

1822-ci ildə “Kilsəni, dini, kralı və ictimai əxlaqı təhqir edən” (protokolda belə yazılmışdı) nəğmə yazdığına görə, məhkəmə Beranjeyə 3 aylıq həbs cəzası kəsdi. Şair eyni zamanda 500 frank cərimə verməli idi.

Beranjenin həbsi onu daha da məşhurlaşdırırdı. Onun yatdığı kamera Paris əhalisinin dördüdə üç hissəsinin ziyarət-gahına çevrildi.

1828-ci ildə Burbonlar əleyhinə pamflet və “din əleyhinə” nəğmə yazdığına görə Beranjeyə qarşı yeni məhkəmə prosesi başladı. Məhkəmə bu dəfə onu doqquz aylıq həbs cəzasına məhkum etdi. Şair həm də on min frank cərimə verməliydi.

Beranje bu qədər cərimə vermək iqtidarında deyildi. Onun yatdığı kamera yenidən parislilərin ziyarət-gahına çevrildi. Paris tələbələrini fəaliyyəti nəticəsində ölkədə, Beranjeyə kəsilmiş cəriməni ödəmək üçün, pul yığımı kampaniyası başlandı.

Beranje o qədər məşhur idi ki, Fransa kralı onu ordenlə təltif etmək məcburiyyəti qarşısında qaldı. Kralın təltifinə cavab olaraq şair bəyanət verdi ki, ordeni qəbul etməyəcək. Beranje krallığın onun üçün kəsdiyi təqaüdü də rədd etdi.

Beranje tərcümeyi-halında yazırdı: “Mən həmişə düşdü-yüm vəziyyətlə xasiyyətim və istəyim arasında bir razılıq əldə etməyə çalışmışam. Ancaq bu məqsədə nail olmağa nə qədər çox çalışmışamsa, bir o qədər də tam müstəqilliyə ehtiyac hiss eləmişəm...”

* * *

Beranje əvvəllər XVIII əsrdə “masa nəğmələri” adı ilə məşhur olan janrdan istifadə edir. O, ötəri sevinc hissələrini, şərabı və məhəbbət motivlərini tərənnüm edir. Beranjenin bu

dövrdəki nəğmələri ictimai-siyasi məzmunundan və siyasi kəskinlikdən məhrumdur (“Bahar və payız”).

Ancaq Beranje tezliklə özünün əsil yaradıcılıq janrını tapır. Bu, kütləvi nəğmə janrı idi. Beranje bu nəğmələrin əhəmiyyəti haqqında belə yazır: “Mənim nəğmələrim, mənim özüməm. Xalq isə mənim ilham pərimdir. Mən heç vaxt sadə nəğmələr adını başqa bir yüksək adla dəyişdirmək xəyalına düşməmişəm.”

Beranje elə ilk nəğmələrindən tamamilə yeni, demokratik motivləri tərənnüm edir. Şair “Yoxsul” şeirində yoxsulun həyatını tərənnüm edir və göstərir ki, bu həyat tufeyli kimi yaşayan avara varlıların həyatından qat-qat mənalı və məzmunludur.

Həmin bu motiv Beranjenin ilk şeirlərindən biri olan “Mənim köhnə frakım” əsərində daha canlı verilmişdir. Yoxsulun bircə frakı var. O, həmin frakı ehtiyatla saxlayır və varlıların əla kostyumlarından üstün tutur:

*Köhnə dostum, sənin atir səpməmişəm üstünə,
 Səndə gözə dəyməmişəm axmaq və ya bic kimi,
 Yortmamışam varlıların pilləkəni ilə mən,
 Adlıların qarşısında əyməmişəm qəddimi.
 Başqaları qoy sayılıb-seçilməyə can atsın,
 Mən o yolla gedəmmərəm orden-medal ucundan:
 İki ay üç rəng parlayır yaxanda, bəsdir bu da,
 Köhnə dostum, sahibindən ayrı düşmə heç zaman.*

“Kral İveto” adlı siyasi şeir də həmin bu dövrə aiddir. Beranje əfsanəvi kral İvetonu mədh edərək, Napoleonun zamanında xalq pulunun talançı müharibələrə və imperator sarayının cah-calalına xərclənməsini tənqid edir. Şair demokratik əhvali-ruhiyyəli və heç bir bərbəzək sevməyən əfsanəvi kral İvetonu Napoleona qarşı qoyur. Onun sarayında cah-calal yoxdur, vergilər ilə yüklənməyən xalq isə öz kralını sevir:

*Gözəl qonşu idi; cəhd etməzdi o,
Çarlıq sərhədini genişləndirə
Zəfər qazanmağa can atmazdı o,
İstərdi ölkəyə min rövnaq verə.
Xalq onun vaxtında bilməzdi əsla
Nədir dərd-bəla.
Elə ki, o öldü, eylədi ah-zar
Cavan, ixtiyar;
Ha, ha, ha! Gülməli deyilmi, söylə?
Şöhrətli kar olmuş bununla belə.*

Sonralar, XVIII Lüdovik bu mahnını Bonapart əleyhinə yazılan bir əsər kimi qiymətləndirmiş və buna görə Beranjeni mükafatlandırmışdır.

“Ağ kokarda” şeiri də bu ruhdadır. Ağ mühacirlər Parisin müdaxiləçilər tərəfindən zəbt edilməsinin ildönümünü qeyd edirlər:

*Ey şan-şöhrət günü, intiqam günü,
Biz necə vəsfini etməyək sənin?
O ağ kokardlarla qaytardın qoşa
Bizə şöhrətini doğma ölkənin.
Bizə yad ellərin hökmdarları,
Xəbis firənglərə cəza verərək,
Yaxşı firənglərə qiymət qoyanda,
Bizim xanımlar da duydular fərəh.*

Nəhayət, Beranje bu dövrdə kilsə və ruhanilər əleyhinə bir silsilə satirik şeirlər yazmışdır. Beranje ateist deyildi, ancaq onun özünəməxsus dini görüşləri vardı. Beranje belə hesab edir ki, hər bir adamın özünəməxsus bir dini var və bu dinin rəsmi kilsə ilə heç bir əlaqəsi olmamalıdır. Beranje özünü irtica qüvvələrinin istinadgahı olan feodal-katolik kilsəsinin düşməni elan edir. O, bir sıra şeirlərində kilsəni ələ salıb acı-acı gülür. Beranje “İblisin ölümü” şeirində təsvir edir ki, Ye-

zuit tərqiğətinin banisi İqnat Loyola bir dəfə meyxanada onun yanında əyləşən İblisin şərab stəkanına zəhər tökür və İblis bundan zəhərlənib ölür. Bütün ruhanilər və rahiblər İblisə yas saxlayıb göz yaşı tökürlər. Ona görə ki, İblisin ölümü onları külli miqdarda qazancdan məhrum edir. Rahiblər:

Atamızı, atamızı itirdik...

Vəfat etdi, şeytan vəfat etdi, ah! -

deyə fəryad edirlər. Ancaq Loyola onların imdadına çatır:

İqnat gəlib dedi: "Onun yerini

Tutmaq üçün qərar verdim bu gündən.

Ondan qorxan yoxdu; bilin, hər kəsi

Titrəməyə vadar edəcəyəm mən.

Açacaqdır bizə xalqın cibini

Müharibə, oğurluq və ölüm-qan.

Bizim üçün allah deyil xeyirli,

Şeytan ölüb çıxdısa da ortadan!"

Aydındır ki, bu cür şeirlər Beranjenin həyatını təhlükə qarşısında qoymalı idi. Hökumət çoxdan Beranjeni ixtişaş salan, təhlükəli bir adam kimi gözdən qoymurdu. Elə buna görə də 1821-ci ildə, Beranjenin ikinci şeirlər kitabı çapdan çıxan kimi onu məhkəməyə verdilər.

Burbonların hakimiyyəti dövründə Beranje Napoleona başqa münasibət bəsləyirdi. İndi onun təsəvvüründə Napoleon Fransanı sevən və onun xoşbəxtliyi haqqında düşünən bir hökmdar kimi canlanırdı. Şair "İki qrenader", "Qoca kapral" və sair bu kimi məşhur şeirlərində Napoleonu idealizə edirdi.

Beranjenin bu dövrdəki ən mühüm siyasi şeirləri Burbonların əleyhinə yazdığı satıralarıdır. Beranje İyul inqilabının hakimiyyət başından devirdiyi Burbonların son nümayəndəsi X Karla bir sıra şeirlər həsr etmişdir. Həmin şeirlərin içərisində "Fransanın gələcəyi" ən parlaq əsərdir. Beranje bu əsər-

də Fransanın XX əsrdəki gələcək acınacaqlı günlərini təsvir edir. Burbonlar ölkəni həddindən artıq cırtdanlaşdırmış və müflisləşdirmişdir. İnsanlar cırtdana döndərilmiş, ideyalar, görülən işlər və fikirlər də cılız şəkil almışdır:

*Xəbis qüvvələrlə, şər qüvvələrlə
Ünsiyyət bağlayıb dostlaşdım bu gün.
Əziz vətənimin gələcəyini
Göstərdi güxgüdə mənə cadüğün.
Gördüm ki, sonudur iyirminci əsrin,
Əhatə edibdir Parisi düşmən.
Əhali yenə də fəlakətdədir,
Yenə də Burbondur lakin əmr edən...
Hər şey kiçilibdir; güclə görünür
Balaca evlərin xırda damları;
Güclə görmək olur hərəkətini
Başları çox xırda cır adamların.
Lap az yer qalıbdır azadlığa da, -
O keçmiş Fransa görürəm ki, mən,
Dönübdür cırtdanlar krallığına,
Yenə də Burbondur lakin əmr edən...*

Beranjenin “Qırmızı kabus” adlı başqa şeiri də X Karla həsr edilmişdir. Şair kralın tezliklə məhv olacağını xəbər verir. Şairə görə belə bir əfsanə var ki, böyük hadisələr ərəfəsində (inqilab və XVI Lüdovikin edamı ərəfəsində) kral sarayında “Qırmızı bir kabus” görünmüşdür. İndi həmin kabus yenidən kral sarayında dolaşır. Beranjenin uzaqqörənliyi düz çıxdı. İnqilab nəticəsində Burbonların son nümayəndəsi çox tezliklə taxtdan salındı.

“Qırmızı kabus” və “Fransanın gələcəyi” kimi şeirlərə görə, Beranjenin yenidən həbsxanaya düşəcəyi çox təbii idi. Onu 1828-ci ildə həbsxanaya saldılar. Beranje həbsxanada X Karlın əleyhinə sonuncu şeirini yazdı.

Beranjenin nəğmələri həddindən artıq məşhur idi. Şair xalq şeirinin gözəl nümunələrindən, surət və təşbəhlərindən istifadə etmişdir. Təkrirlər, xalq hazırcavablığı, sərrast deyilən sözlər, sadə və obrazlı dil, yadda çox tez qalan qafiyələr sayəsində Beranjenin şeirləri xalq arasında çox geniş şəkildə yayılmışdır. Xüsusən onun şeirlərində olan nəqəratlar buna çox yardım etmişdir. Həmin nəqəratlarda şair nəğməni əsas ifşaedici məzmununu vermişdir. Məsələn:

*Tiran yoxdur artıq, dəmidir, dəmi
Qaytaraq sarayın mərhəmətini.*

Beranjenin nəğmələrini xalq meyxanalarda, Parsin meydançalarında və küçələrində oxuyurdu. Şair Lamartin nəğmələri çox düzgün qiymətləndirmiş və demişdir: “Beranjenin nəğmələri xalqın İyul günlərində barrikadalarda atdığı güllələr idi”.

Lakin İyul inqilabı hadisələri Beranjeni bir qədər çaş-baş saldı. İnqilabın xalqa əsil mənada azadlıq gətirmədiyini o birdən-birə başa düşə bilmədi. Burjua liberalları şairin bu şaşqınlığından istifadə edərkən onu öz tərəflərinə çəkməyə çalışdılar. Onlar buna qismən nail oldular. Beranje yeni kral Lui Filippə tərəfdar çıxdı. Lakin tezliklə səhvini başa düşüb kralın hər hansı bir mərhəmətindən imtina etdi. Şair “Rədd” şeirində yazır ki, o, Azadlıq adlı bir xanımın çoxdan vurğunudur. Bu xanım yeni hökumətin mərhəmətini qəbul etməyi ona qadağan etmişdir. O yazır:

*Sizin sədəqəni rədd edirəm mən,
Ayrı keçirmişəm ömrümü sizdən.
Nazir! Vədləri təkrar etməyin!
Mənə bel bağlamaq hədərdir, hədər.
Dəysən rübabıma, - onun telindən
Narazılıq yağar, hiddət tökülər.*

Şair “Mənim nazir olan dostlarıma” adlı şeirində yeni kralın sərəqəsini dərhal qəbul edən “dostlarını” ifşa edir:

*Dostlar, lazım deyil lütfünüz mənə,
Başqasına verin pul və rütbəni.
Vətən gəmisinin sükançıları,
Əliniz uzanıb sükana sarı!
Tufandan qorxmayıb verdiniz tamam
Gəmini yellərin ixtiyarına.
Sizə uğurlu yol arzulayıram,
Dayanaraq səssiz, xəyala dalğın.
Bəxt sizə bəxş etsin hər şey; mənəsə
Xoşdur ömür sürmək tanınmaqsızın.*

Beranje 1830-cu il inqilabının fütuhatından iri maliyyə burjuaziyasının istifadə etdiyini gördükdən sonra qızıl kisə-sini yeganə allah bilib, onun qarşısında diz çökən, tamahkarlıq azarına tutulmuş yeni hakim dairələri ifşa etməyə başladı. Şair başa düşür ki, yenidən qələmə sarılmalı olacaqdır. Ona görə öz nəğmələrini yenidən mübarizəyə çağırır:

*Ey mənim tərənəm, düz deyirəm mən,
Yaltaqlanmadan,
Karl ilə birlikdə ayrıldın həm sən
Taxt və tacından.
Qanunun hər yeni təbəddülatı
Çağırışdır sənə. “Ordadır yerin!”
Bax budur, ey nəğməm, sənin də taxtın.
Afərin, ağalar, sizə afərin!*

Şair İyul mütləqiyyətinin mahiyyətini başa düşür və öz şeirləri ilə onun əleyhinə çıxır. O, bankirlərə, maliyyəçilərə, bir sözlə, bu monarxiyanın istinad etdiyi bütün qüvvələrə qarşı çıxır. Beranje göstərirdi: elə bir vaxt gəlmişdir ki, hər şeyi alıb satmaq olur.

Lakin Beranjeninin o zaman qələbə çalan İyul monarxiyasına və maliyyə burjuaziyasına mənfi münasibət bəsləməsinə baxmayaraq, o, inqilabi proletar hərəkatının tərəfinə keçmədi. O, çıxış yolunu utopik sosialistlərin təlimində görürdü. Beranje yaradıcılığının sonunda bir neçə nəğməsinə utopik sosialistlərə həsr edir. Həmin şeirlərdən birinin “Ağılsızlar” adlı maraqlı sərəlvhəsi vardır. Utopistlərin cəsarətli fikirlərindən qorxuya düşən adamlar onları ağılsız adlandırırlar. Ancaq Beranjeyə görə, həmin bu “ağılsızlar” bəşəriyyətin ən böyük mütəfəkkirləridir.

Buna baxmayaraq, Beranje kütlələrin üsyanının qadir qüvvəsinə inanır. Şair “Sel” şeirində tezliklə sel gələcəyini, yəni xalq hərəkatı başlayacağını və bunun mütləqiyyət tör-töküntülərini məhv edəcəyini xəbər verir:

*Tufan şiddətlənir, qabarır sular.
Yaxşı bax, müstəbid, gör nə büsat var!
Bu coşqun su nədir, söylə müjdəçi?
O bizik, - biz lütlər, möhtaclar, aclar,
Azad bir zamanın həsrətliləri,
Krallar əlindən lap usanmışlar.*

Beranje 1848-ci il inqilabından bir il əvvəl, 1847-ci ildə, Lui Filipp taxtdan salındığı zaman bu mısraları yazmışdı.

Görkəmli şair kimi Beranjenin yaradıcılıq ənənələri indi də davam etdirilir. Onun varislərinin poeziyası bunu deməyə əsas verir.

FREDERİK STENDAL

(1783 - 1842)

Fransız romanistlərinin içərisində Stendalın da özünəməxsus yeri var. Roman janrının inkişaf və geniş vüsət almasında o, fransız ədəbiyyatında xüsusi rol oynamışdır.

Vəkil ailəsində anadan olmuşdur. 4 yaşında ikən anasını itirən Stendal humanist və respublikaçı olan babasının himayəsində böyümüşdür. 1799-cu ildə hərbi nazirlikdə qulluğa girmiş, I Napoleonun İtaliya səfərində (1800) iştirak etmişdir. 1806-1814-cü illərdə intendant kimi Napoleonun bir sıra hərbi səfərlərində, o cümlədən Rusiyaya yürüşdə iştirak etmiş, Moskvanın yandırılmasının, Borodino döyüşünün, fransız ordusunun Rusiyadan qaçmasının şahidi olmuşdur. Napoleonun süqutundan (1814) sonra İtaliyaya getmiş, karbonarlar hərəkatının rəhbərləri ilə əlaqə saxlamış, italyan romantikləri ilə əlaqə saxlamış, italyan romantikləri ilə yaxınlaşmış, C.Bayronla görüşüb dostlaşmışdır. 1821-ci ildə Fransaya qayıtmış, ədəbi həyatda fəal iştirak etmişdir. 1830-cu ildə əvvəl Trujestdə, sonralar Çivitavekkiya (İtaliya) şəhərində Fransanın konsulu işləmişdir. Bir neçə günlüyə Fransaya gələn Stendal Paris küçələrindən birində qəflətən iflicdən ölmüşdür.

Stendalın 200-dən çox ədəbi təxəllüsü olmuş, lakin Stendal (alman sənətsünası Venkelmanın doğulduğu kiçik şəhərin adıdır) təxəllüsü ilə məhdudlaşmışdır. Bir sıra əsəri ölümündən sonra nəşr olunmuşdur. İlk əsərləri musiqiyə aiddir ("Haydn, Motsart və Metastazionun həyatı" (1817), "Rossinin həyatı" (1824) və s.). Stendalın ədəbi yaradıcılığı fransız

